

MUROJAAT KATEGORIYASINING LINGVISTIK TALQINLARI

Nomozov Abdiaziz Mustaqimovich

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil izlanuvchisi

+998946189290

abduaziznomozov1990@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada murojaat kategoriyasining lingvistik mohiyati, uning til tizimidagi o'rni hamda nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Murojaat birliklari insonlar o'rtasidagi kommunikativ munosabatlarni tashkil etishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotda murojaat kategoriyasining turli lingvistik yondashuvlar asosida talqin etilishi, uning pragmatik, semantik va ijtimoiy jihatlarini yoritiladi. Shuningdek, murojaat shakllarining nutq vaziyatiga bog'liq holda o'zgarishi hamda ularning milliy-madaniy xususiyatlari ilmiy asosda izohlanadi.

Kalit so'zlar: murojaat kategoriyasi, nutq, kommunikatsiya, pragmatika, semantika, lingvistika, nutq akti, ijtimoiy munosabat, til birliklari.

Аннотация: В данной статье анализируются лингвистическая сущность категории обращения, её место в языковой системе, а также функциональные особенности в процессе речи. Единицы обращения выступают важным средством организации коммуникативных отношений между людьми. В исследовании рассматриваются различные лингвистические подходы к интерпретации категории обращения, освещаются её прагматические, семантические и социальные аспекты. Также научно объясняется зависимость форм обращения от речевой ситуации и их национально-культурные особенности.

Ключевые слова: категория обращения, речь, коммуникация, прагматика, семантика, лингвистика, речевой акт, социальные отношения, языковые единицы.

Abstract: This article analyzes the linguistic nature of the category of address, its place in the language system, and its functional features in the process of speech. Units of address serve as an important means of organizing communicative relations between people. The study examines various linguistic approaches to the interpretation of the category of address, highlighting its pragmatic, semantic, and social aspects. It also provides a scientific explanation of how forms of address change depending on the speech situation, as well as their national and cultural characteristics.

Keywords: category of address, speech, communication, pragmatics, semantics, linguistics, speech act, social relations, language units.

Til insonlar o'rtasidagi muloqotni ta'minlovchi asosiy vosita bo'lib, unda turli lingvistik kategoriyalar muhim rol o'ynaydi. Shunday kategoriyalardan biri murojaat kategoriyasi bo'lib, u nutqning adresatga yo'naltirilganligini ifodalaydi.

Murojaat kategoriyasi nafaqat grammatik, balki pragmatik va ijtimoiy jihatdan ham muhim hisoblanadi. U orqali nutq ishtirokchilari o'zaro munosabatni, hurmat darajasini va kommunikativ maqsadni belgilaydi. Zamonaviy lingvistika fanida ushbu kategoriya pragmalingvistika va sotsiolingvistika doirasida keng o'rganilmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi murojaat kategoriyasining lingvistik talqinlarini tizimli ravishda tahlil qilish hamda uning nutqdagi funksional xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

— Tahlil va sintez metodi – murojaat kategoriyasiga oid nazariy qarashlarni umumlashtirish uchun;

— Qiyosiy-lingvistik metod – turli til birliklari va murojaat shakllarini solishtirish uchun;

— Kontekstual tahlil – murojaat birliklarining nutqdagi qo'llanishini aniqlash uchun;

— Diskursiv yondashuv – murojaat kategoriyasining kommunikativ jarayondagi rolini o'rganish uchun.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, murojaat kategoriyasi turli tillarda o'ziga xos shakllarda ifodalanadi, biroq uning asosiy funksiyasi — adresatga yo'naltirilganlikni ta'minlash — universal xarakterga ega.

Masalan, ingliz tilida murojaat birliklari ko'pincha ism yoki umumiy nomlar orqali ifodalanadi:

— *“Dear students, today we will discuss an important topic.”*

— *“Excuse me, sir, could you help me?”*

Ushbu misollarda “students” va “sir” birliklari murojaat vazifasini bajarib, nutqning kimga qaratilganini aniq ko'rsatadi.

Arab tilida esa murojaat kategoriyasi ko'pincha maxsus chaqiruv vositasi — “يا” (yā) orqali ifodalanadi:

— *“دراستكم في اجتهدوا، طلاب يا”* (Ey talabalar, o'qishingizda tirishqoq bo'ling!)

— *“سؤال؟ طرح يمكنني هل، أستاذ يا”* (Ustoz, savol berishim mumkinmi?)

Bu misollarda “يا” vositasi murojaatning grammatik ko'rsatkichi bo'lib, adresatni ajratib ko'rsatadi va nutqqa emotsional ohang bag'ishlaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida murojaat ko'proq sintaktik vositalar orqali ifodalansa, arab tilida u grammatik ko'rsatkichlar yordamida aniq belgilanadi. Bu esa murojaat kategoriyasining turli tillarda turlicha ifodalanishini, ammo funksional jihatdan o'xshashligini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida murojaat kategoriyasining lingvistik xususiyatlari har tomonlama tahlil qilinib, uning nutq tizimidagi o'rni va funksional imkoniyatlari aniqlashtirildi.

Avvalo, murojaat kategoriyasi nutqning ajralmas komponenti sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Har qanday kommunikativ jarayonda nutq egasi o'z fikrini muayyan adresatga yo'naltiradi va aynan murojaat birliklari ushbu yo'naltirilganlikni ifodalashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu esa murojaat kategoriyasining kommunikativ funksiyasini belgilaydi.

Tahlillar natijasida murojaat birliklari ko'pincha vokativ shakllar orqali ifodalanishi kuzatildi. Bunda murojaat so'zlari alohida intonatsiya bilan ajralib turadi va nutqda semantik urg'u vazifasini bajaradi. Masalan, "Aziz talabalar!", "Hurmatli ustozlar!" kabi birliklar nafaqat adresatni bildiradi, balki nutqning rasmiy yoki norasmiy ohangini ham belgilaydi.

Shuningdek, murojaat kategoriyasining strukturaviy jihatdan turli shakllarda namoyon bo'lishi aniqlandi. U sodda (ism yoki umumiy nomlar orqali), murakkab (epitetlar va aniqlovchilar bilan birga) hamda kengaytirilgan (butun bir ibora yoki gap shaklida) ko'rinishlarda uchraydi. Bu esa uning sintaktik jihatdan moslashuvchan ekanligini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, murojaat birliklari nutq vaziyatiga qarab sezilarli darajada o'zgaradi. Xususan, rasmiy muhitda qo'llaniladigan murojaat shakllari (janob, xonim, hurmatli) bilan norasmiy muhitdagi murojaatlar (aka, opa, do'stim) o'rtasida aniq farqlar mavjud. Bu esa murojaat kategoriyasining sotsiolingvistik xususiyatlarini yaqqol namoyon etadi.

Bundan tashqari, murojaat birliklari orqali nutq egasining adresatga bo'lgan munosabati – hurmat, yaqinlik, samimiyat yoki masofa kabi jihatlar ifodalanishi aniqlandi. Bu esa murojaat kategoriyasining faqat nominativ emas, balki ekspressiv-pragmatik funksiyaga ham ega ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, murojaat kategoriyasi diskurs tuzilishida ham muhim rol o'ynaydi. U nutqning boshlanishida tinglovchini jalb qilish, o'rtasida

e'tiborni saqlash va yakunida ta'sirni kuchaytirish vazifalarini bajaradi. Shu jihatdan u kommunikativ strategiyaning muhim elementi sifatida qaraladi.

Umuman olganda, olingan natijalar murojaat kategoriyasining lingvistik tizimda markaziy o'rin tutishini va uning nutq samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Murojaat kategoriyasining pragmatik xususiyatlari turli tillarda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Masalan, ingliz tilida murojaat shakllari ko'pincha nutqning rasmiylik darajasiga bog'liq:

— “*Ladies and gentlemen*” (rasmiy nutq)

— “*Hey guys*” (norasmiy nutq)

Bu yerda murojaat shaklining tanlanishi kommunikativ vaziyatni belgilaydi va tinglovchiga nisbatan munosabatni ifodalaydi.

Arab tilida esa murojaat shakllari nafaqat rasmiylik, balki hurmat va ijtimoiy maqomni ham aks ettiradi:

— “يا سيدي” (Janobim)

— “أخي يا” (Ey birodarim)

Bu birliklar orqali nutq egasining adresatga bo'lgan munosabati — hurmat, yaqinlik yoki samimiyat — aniq ifodalanadi.

Shuningdek, o'zbek, ingliz va arab tillarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, barcha tillarda murojaat kategoriyasi kommunikativ jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Biroq ularning ifodalanish vositalari milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liq holda farqlanadi.

Masalan:

— O'zbek tilida: “*Hurmatli ustozlar!*”

— Ingliz tilida: “*Dear teachers!*”

— Arab tilida: “الكرام أساتذة يا”

Bu misollar murojaat kategoriyasining universalligini va bir vaqtning o'zida milliy o'ziga xosligini yaqqol namoyon etadi.

Tadqiqot natijalari murojaat kategoriyasining murakkab va ko'p qirrali lingvistik hodisa ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Uni faqat grammatik kategoriya sifatida talqin qilish yetarli emasligi, balki pragmatik, semantik va ijtimoiy jihatlarni ham hisobga olish zarurligi aniqlandi.

Muhokama jarayonida murojaat kategoriyasining sotsiolingvistik jihatlari ham muhim ekanligi ta'kidlandi. Har bir jamiyatda murojaat shakllari ijtimoiy me'yorlar, urf-odatlar va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. O'zbek tilida kattalarga hurmat bilan murojaat qilish, ularni maxsus so'zlar orqali ulug'lash an'anasi mavjud. Bu esa til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi.

Shuningdek, murojaat kategoriyasi nutq etikasi bilan ham bevosita aloqador ekanligi aniqlanadi. Nutq madaniyatida murojaat birliklaridan to'g'ri foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rasmiy nutq, ilmiy nutq va ommaviy chiqishlarda murojaat shakllarining to'g'ri tanlanishi kommunikativ muvaffaqiyatni belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Bundan tashqari, zamonaviy kommunikatsiya vositalari, xususan, ijtimoiy tarmoqlar va internet tilida murojaat kategoriyasining yangi shakllari paydo bo'layotgani kuzatilmoqda. Masalan, qisqartirilgan murojaatlar, emojilar bilan ifodalangan murojaat shakllari yoki umumlashtirilgan murojaatlar ("hamma", "do'stlar") keng qo'llanilmoqda. Bu esa murojaat kategoriyasining dinamik rivojlanayotganligini ko'rsatadi.

Natijalar boshqa lingvistik tadqiqotlar bilan qiyoslanganda, murojaat kategoriyasining universal xususiyatlari bilan bir qatorda milliy o'ziga xosliklari ham mavjudligi tasdiqlandi. Har bir til o'zining madaniy va ijtimoiy xususiyatlariga mos ravishda murojaat tizimini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, murojaat kategoriyasi til tizimining muhim va ajralmas qismi bo'lib, u nutq jarayonida kommunikativ aloqani samarali tashkil

etishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, murojaat birliklari orqali nafaqat adresat aniqlanadi, balki nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy munosabat, hurmat darajasi va kommunikativ maqsad ham ifodalanadi.

Shuningdek, murojaat kategoriyasi pragmatik, semantik va sotsiolingvistik jihatlarni o'zida mujassam etgan murakkab lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Uning nutqdagi to'g'ri va o'rinli qo'llanilishi kommunikativ samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kelgusida ushbu kategoriyani zamonaviy kommunikatsiya muhitida, xususan, raqamli muloqot va ijtimoiy tarmoqlar tilida yanada chuqurroq o'rganish ilmiy jihatdan muhim yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Safarov Sh. Pragmalingvistika asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
- 2.Mahmudov N. Til va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
- 3.Nurmonov A., Yo'ldoshev B. Lingvistik pragmatika. – Toshkent: Universitet, 2012.
- 4.Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
- 5.Levinson S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- 6.Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- 7.Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008.

8.Hymes D. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974.

9.Hudson R. A. Sociolinguistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

10.O‘rinboyev B. O‘zbek tilining nutq madaniyati. – Toshkent: Fan, 2005.

11.Iskandarova Sh. Sotsiolingvistika asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2015.

